

Етапи становлення та теоретичні основи психології сім'ї як галузі наукових знань

План:

1. Етапи становлення психології сім'ї.
2. Теоретична основа психології сім'ї.
 - 2.1. Роль міждисциплінарних досліджень у становленні психології сім'ї.
 - 2.2. Формування теоретичного підґрунтя психології сім'ї в основних школах психології.
 - 2.3. Становлення системної концепції сімейних стосунків у системній сімейній психотерапії.

Мета. Ознайомити студентів із цілісною теоретичною концепцією психології сім'ї та показати основні етапи її становлення.

Зміст.

1. Етапи становлення психології сім'ї

У своєму становленні підсистеми психології сім'ї пройшли чотири етапи:

- 1) до сер. XIX ст. – етап дифузного накопичення знань з проблем сім'ї;
- 2) з сер. XIX ст. – етап систематичного накопичення знань в межах різних наук;
- 3) з поч. XX ст. – період дифузного накопичення знань в межах основних психологічних шкіл;
- 4) з 50-х рр. XX ст. – початок інституціювання психології сім'ї.

Таблиця 1

Етапи становлення психології сім'ї

Предмет дослідження	Метод дослідження	Джерело дослідження	Основні досягнення
1. Етап дифузного накопичення знань з проблем сім'ї (до сер. XIX ст.)			
Роль сім'ї у розвитку суспільства; сімейні ролі; моральні аспекти сімейного життя	Спостереження, порівняльно-історичний аналіз, аналіз літератури	Праці філософів, нормативно-правові документи, народний досвід	Формування загальних уявлень про сімейні стосунки
2. Етап систематичного накопичення знань у межах різних наук (з сер. XIX ст.)			
Еволюція сім'ї як форми загально-людського життя, сім'я як соціальний інститут і соціально-психологічна група	Включене спостереження, аналіз літератури, перші емпіричні дослідження сім'ї	Праці філософів, антропологів, істориків, юристів, соціологів та ін.; нормативно-правові документи; матеріали конференцій	Обґрунтування теорій історичної зміни форм шлюбу і сім'ї, визначення причин їх зміни; аналіз структурних та функціональних змін сім'ї; початок емпіричних досліджень сім'ї; розробка понятійного апарату
3. Період дифузного накопичення знань в межах основних психологічних шкіл (з поч. XX ст.)			
Роль несвідомого в сімейних стосунках, сімейні стосунки як процес навчання; сім'я як середовище самоактуалізації особистості; вплив процесів мислення на сімейні стосунки	Метод психоаналізу, експериментальне вивчення процесів навчання	Праці представників різних психологічних шкіл: психоаналізу, біхевіоризму і т.д.; наукова періодика; матеріали конференцій; спогади; нормативно-правові акти	Дослідження сім'ї крізь призму аналізу психології індивіда

4. Початок інституціонування психології сім'ї (з 50-х рр. ХХ ст.)			
Порушення сімейної взаємодії	Поява опитувальників, тестів, діагностичних методик	Праці психологів, психотерапевтів, психіатрів; наукова періодика; матеріали конференцій; спогади; нормативно-правові акти	Обґрунтування в психології системних уявлень про сім'ю. Розробка методів корекції і психотерапії сімейних проблем

Аналіз основних етапів становлення психології сім'ї як галузі наукових знань передбачає дослідження формування її основних підсистем: емпірико-теоретичної, соціальної, інформаційно-комунікативної та методологічної.

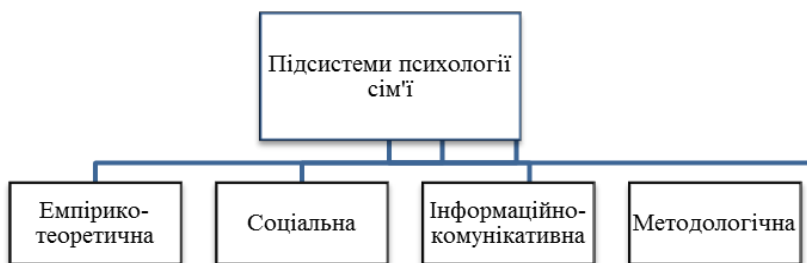

Рис. 1. Основні підсистеми психології сім'ї

Таблиця 2

Становлення підсистем психології сім'ї галузі наукових знань

Підсистема			
Соціальна	Інформаційно-комунікативна	Методологічно-інструментальна	Гносеологічна або емпірико-теоретична
1. Етап дифузного накопичення знань з проблем сім'ї (до сер. ХІХ ст.)			
Не сформована	Не сформована	Не сформована, сімейні стосунки досліджуються філософськими методами: емпіричними, сенсуалістичними, раціоналістичними	Формування гіпотетичних знань про сімейні стосунки: гіпотез, ідей, загальних уявлень

2. Етап систематичного накопичення знань в межах різних наук (з сер. XIX ст.)			
Не сформована; однак окремі дослідники з різних галузей науки цілеспрямовано вивчають сім'ю; в т.ч. звертається увага на психологічні аспекти впливу сім'ї на індивіда	Початок формування підсистеми: поява перших окремих наукових досліджень сімейних стосунків	Власна методологія відсутня; проведення систематичних досліджень сім'ї в руслі методології еволюціонізму, структурного функціоналізму; розробка методології та методики теоретичного та емпіричного дослідження сім'ї	Початок становлення підсистеми внаслідок накопичення емпіричного матеріалу та його теоретичного опрацювання
3. Період дифузного накопичення знань у межах основних психологічних шкіл (з поч. XX ст.)			
Поява перших сімейних консультацій, в яких спільно працюють групи фахівців з різних галузей	Започаткування щорічних міждисциплінарних конференцій з проблем сім'ї (1938); вихід перших наукових робіт з психології, присвячених розробці сімейних стосунків	Використання методології психології	Розробка перших наукових психологічних теорій шлюбно-сімейних стосунків; закладання основи для розуміння психодинамічних процесів, що відбуваються в сім'ї
4. Початок інституціонування психології сім'ї (з сер. XX ст.)			
Заснування першої асоціації подружньої і сімейної психотерапії (1942, США); відкриття першого навчального закладу для підготовки сімейних психологів та терапевтів: Інституту сім'ї в Нью-Йорку (1960)	Започаткування проведення в США загальнонаціональних конференцій з проблем психології і психотерапії сім'ї (1957); заснування журналу «Сімейний процес» (1962)	Використання методології психології. Основний акцент на системному підході	Розробка системної теорії психології сім'ї

2. Теоретична основа психології сім'ї

Виділяють макропідхід до психології сім'ї, в контексті якого сімейні стосунки досліджуються на макросистемному рівні. Сім'я аналізується, переважно, як соціальний інститут.

В контексті мікропідходу сім'я розглядається, як мала соціально-психологічна група. Звертається увага на індивіда в сім'ї (індивідуальний рівень) та сім'ю, як систему (системний рівень).

На макросистемному рівні теоретико-методологічний каркас психології сім'ї становлять напрацювання представників еволюціонізму, емпіризму, структурного функціоналізму, соціально-біологічного та соціально-екологічного напрямів. В межах мікропідходу на індивідуальному рівні найбільш детально дослідили сімейні стосунки і, відповідно, внесли найбільш вагомий вклад у становлення психології сім'ї як галузі наукових знань теоретики психоаналізу, біхевіоризму, гуманістичної та когнітивної психології. Системний методологічний підхід до вивчення сім'ї показав свою продуктивність завдяки розробкам представників системного (боуенівського), структурного, стратегічного і заснований на досвіді напрямів сімейної психотерапії.

Таблиця 3

Теоретична основа психології сім'ї

Макропідхід	Мікропідхід	
Рівень аналізу сімейних стосунків		
макросистемний	індивідуальний	системний
<i>Основні школи, напрями, підходи</i>		
– еволюціонізм; – емпіризм; – структурний функціоналізм; – соціально-біологічний підхід; – соціально-екологічний підхід	– психоаналіз; – біхевіоризм; – гуманістична психологія; – когнітивна психологія	– системний (боуенівський); – структурний; – стратегічний; – заснований на досвіді

2.1. Роль міждисциплінарних досліджень у становленні психології сім'ї

На макромистемному рівні теоретичну основу психології сім'ї формують теоретичні підходи, сформульовані в межах інших наук.

Еволюційний підхід: перше наукове обґрунтування еволюції форм сімейних стосунків та початок розробки категоріального апарату психології сім'ї (Й. Бахофен, Дж. Мак-Леннан, Г. Морган).

Емпіричний підхід: розробка методології вивчення сім'ї (Ф. Ле Пле).

Структурний функціоналізм: аналіз структурних змін сім'ї та її функціональних трансформацій (Е. Дюркгайм, Е. Берджесс, Дж. Мердок, В. Огборн, Т. Парсонс).

Соціально-біологічний підхід: дослідження ролі біологічних чинників в сімейних стосунках (Р. Тріверс, Д. Басс, В. Гамільтон).

Соціально-екологічний підхід: вивчення обумовленості сімейних стосунків середовищем існування (У.Бронфенбреннер).

Таблиця 4

Психологія сім'ї в контексті міждисциплінарних досліджень

Теоретичний підхід	Основні представники	Внесок у становлення психології сім'ї
Еволюціонізм	Й. Бахофен, Дж. Мак-Леннан, Г. Морган, Ф. Енгельс	Перше наукове обґрунтування еволюції форм сімейних стосунків. Початок розробки категоріального апарату психології сім'ї.
Емпіризм	Ф. Ле Пле	Розробка методології вивчення сім'ї

Структурний функціоналізм	Е. Дюркгайм, Е. Берджесс, В. Огборн, Т. Парсонс	Аналіз структурних змін сім'ї, та її функціональних трансформацій
Соціально-біологічний підхід	Р. Тріверс, Д. Басс, В. Гамільтон	Дослідження ролі біологічних чинників в сімейних стосунках
Соціально-екологічний	У.Бронфенбреннер	Вивчення обумовленості сімейних стосунків середовищем існування

2. 2. Формування теоретичного підґрунтя психології сім'ї в основних школах психології

В роботах представників основних психологічних шкіл аналізуються сімейні стосунки на індивідуальному рівні.

Попри те, що ще у XIX ст. психологічна наука стала незалежною дисципліною з власними теоретичними і експериментальними методами дослідження, проблемами сім'ї вона зацікавилася значно пізніше. На основі філософських і психологічних традицій були розроблені психологія Вільгельма Вундта і так званий структуралізм. Слідом за структуралізмом відбулося становлення функціоналізму. Їхні теоретики, зосередились на вивченні відповідно структури психічних елементів та дослідженні їх функцій, ще не зосередили свою увагу на дослідженні сімейних стосунків.

Ситуація змінюється на межі століть. На початку XX ст. починається розробка проблем психології сім'ї в межах клінічної практики. Так, виникає психоаналіз – наукова школа з власним предметом вивчення і з власною методологією, представники якої на основі перших дослідів у лікуванні душевнохворих розробляють проблеми несвідомого. Згодом відбувається оформлення біхевіоризму. Саме в руслі психоаналізу та біхевіоризму, які

хронологічно першими на початку ХХ ст. зацікавилися сім'єю в контексті вивчення, відповідно, несвідомого та поведінки, найбільше уваги було приділено розробці проблем сім'ї. Не останню роль в цьому зіграв і той факт, що в окреслений період психоаналіз та біхевіоризм займали практично монопольне становище в психологічній науці.

На початку 1920-х років засновується гештальтпсихологія. Аналіз доробку її теоретиків свідчить, що сімейні стосунки майже не були у фокусі їхньої уваги. Однак напрацювання, створені в руслі цієї психологічної школи розширюють можливості аналізу взаємодії між індивідумом і оточуючим середовищем (теорія психологічного поля).

У середині ХХ ст. як «третя сила» постає гуманістична психологія, а згодом когнітивна, які підійшли до вивчення сім'ї з врахуванням свідомого досвіду індивіда та його мисленневих процесів, а не виключно несвідомого чи дитячих переживань.

Таблиця 5

**Внесок у становлення психології сім'ї
представників основних психологічних шкіл**

Напрямок психології			
Психоаналіз	Біхевіоризм	Гуманістична психологія	Когнітивна психологія
Представники			
З. Фройд, К. Юнг, А. Адлер, К. Хорні, Е. Фромм	Дж. Уотсон, Б. Ф. Скіннер, А. Бандура, Н. Міллер, Дж. Доллард, Р. Сірс	А. Маслоу, К. Роджерс	М. Вертаймер, В. Кьолер, К. Коффка, А. Елліс
Період			
3 поч. ХХ ст.	3 поч. ХХ ст.	3 сер. ХХ ст.	3 сер. ХХ ст.
Теоретичні припущення			
Подружні і дитячобатьківські стосунки обумовлені процесами, які протікають в прихованих глибинних прошарках психічної актив-	Сім'я – це сукупність індивідів, які здійснюють певні взаємообумовлені зв'язки по відношенню один до одного. Об'єкт дослідження – поведінка	Сім'я – це вузьке інтимне коло міжособистісного спілкування, в якому особистість отримує можливість для самоактуалізації	Особливості шлюбно-сімейних стосунків обумовлені процесами мислення

ності особистості			
Фокус аналізу			
Минуле	Теперішнє	Теперішнє і майбутнє	Теперішнє
Основні теорії психології сім'ї			
1. Вплив несвідомого на шлюбно-сімейні стосунки. 2. Перенесення досвіду життя в батьківській сім'ї на власні шлюбно-сімейні стосунки. 3. Концепція психосексуальних стадій розвитку.	1. Теорія дитячо-батьківських стосунків: вироблення техніки поведінки і дисципліну дитини з метою виховання. 2. Соціальне навчіння як основа сімейних стосунків. 3. Теорія стосунків у діадах.	1. Концепція партнерських стосунків. 2. Залежність дитячо-батьківських взаємин від ступеня адекватності Я-концепцій батьків. 3. Теорія безумовного позитивного ставлення.	1. Модель виникнення емоційних розладів у сім'ї (АВС). 2. Поняття про сімейні міфи та способи роботи з ними. 3. Механізми виникнення сімейного конфлікту на основі сімейних міфів.
4. Дитячо-батьківські стосунки як структуроутворюючий фактор розвитку особистості. 5. Впливом колективного несвідомого (архетипів) на вибір шлюбного партнера. 6. Теорії відмінності психології чоловіків і жінок	4. Матриця результатів як спосіб прогнозування варіантів поведінки шлюбних партнерів. 5. Теорія обміну		4. Розробка поняття «прийняття» в психології сім'ї

2. 3. Становлення системної концепції сімейних стосунків у системній сімейній психотерапії

Теоретичну основу системного підходу до психології сім'ї становлять напрацювання в кібернетиці, загальна теорія систем Л. Берталанфі та комунікативний підхід до сім'ї.

Варто виділити такі основні психологічні підходи до сім'ї, як системи: системний (М. Боуен), структурний (С. Мінухін), стратегічний (Дж. Хейлі, К. Маденас, Дж. Вікленд, П. Вацлавік, Р.

Фіш, М. Сельвіні Палаццолі), експерієнціальний, або заснований на досвіді (В. Сатір, К. Вітакер).

Таблиця 6

**Внесок у психологію сім'ї
представників системної сімейної психотерапії**

Підхід			
Системний (боуєнівський)	Структурний	Стратегічний	Заснований на досвіді
Представники			
М. Боуєн	С. Мінухін, Б. Монтальво, Б. Розман	Дж. Хейлі, К. Маденас, Дж. Вікленд, П. Вацлавік, Р. Фіш, М. Сельвіні Палаццолі	В. Сатір, К. Вітакер
Період			
З 1960-х років	З 1960-х років	З 1980-х років	З 1970-х років
Теоретична основа			
1. Психоеаналіз. 2. Біологічні теорії еволюції. 3. Результати досліджень сімей хворих на шизофренію	ЗТС Л. фон Берталанфі	Кібернетика; теорії Г. Бейтсона і М. Еріксона	Гештальт-терапія Ф. Перлза; екзистенціальна філософія М. Хайдеггера, Ж.-П. Сартра, П. Тілліха, М. Бубера; клієнт-центрована терапія К. Роджерса
Фокус аналізу			
Вплив минулого на теперішнє сім'ї	Дослідження теперішнього. Залежність специфіки функціонування сімейної системи від її структури	Дослідження теперішнього	Безпосереднє переживання «тут і зараз», емоційний бік стосунків

Концепції			
<p>1. Концепція диференціації «Я».</p> <p>2. Концепція триангуляції: трикутник як елементарна одиниця емоційної системи сім'ї.</p>	<p>1. Сім'я – це складна система, диференційована на ієрархічно розташовані підсистеми.</p> <p>2. Дисфункція в одній із підсистем впливає на іншу підсистему.</p> <p>3. Концепція життєвого циклу сім'ї.</p>	<p>1. Концепція особистісного росту членів сім'ї як спосіб зміни дисфункційної сімейної системи</p>	
<p>3. Емоційний сімейний процес: залежність характеру сімейного взаємодії від патернів емоційної взаємодії попередніх поколінь.</p> <p>4. Концепція сімейної проєкції.</p> <p>5. Процес трансмісії багатьох поколінь родини</p> <p>6. Недиференційованість сімейних відносин.</p> <p>Емоційний розрив.</p> <p>7. Вплив сиблінгових позицій на особистісні характеристики і спосіб взаємодії подружжя.</p> <p>8. Емоційні зв'язки в суспільстві</p>	<p>1. Специфіка функціонування сімейної системи залежить від її структури.</p> <p>3. Концепція підсистем сімейної системи або холонів: – індивідуальний; – подружній; – батьківський; – холон сиблінгів.</p> <p>4. Концепція кордонів сімейної системи: а) зовнішні, внутрішні; б) ригідні, дифузні.</p> <p>4. Теорія еволюції трансакційних патернів.</p> <p>5. Концепція дисфункційної сімейної системи.</p> <p>6. Зміна дисфункційної системи через зміну її структури</p>	<p>1. Симптом як спосіб підтримки гомеостазу системи.</p> <p>2. Симптом як метафоричне відображення стану системи.</p> <p>3. Симптом як вираження проблеми в ієрархії.</p> <p>4. Симптом як можливість перерозподілити владу в сімейній системі.</p> <p>5. Зміна дисфункційної системи через зміну дисфункційних способів взаємодії всередині сім'ї</p>	<p>2. Концепція «здорової сім'ї» як працюючої системи.</p> <p>3. Стадії розвитку «здорової сім'ї»</p>

Рекомендована література

1. Браун Д., Кристенсен Дж. Теория и практика семейной психотерапии. 3-е междунар. изд. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 351 с.

2. Бутова С. Н. Социология брака и семьи: история, теоретические основы, персоналии. Минск: Право и экономика, 2010. 444 с.
3. Минеева О. А., Лидерс А. Г. Фамилистика. Обзор научных представлений о семье. *Социальный психолог*. 2011. №1. С. 19 – 59.
4. Николаева Е. И. Психология семьи: учебник для вузов. Санкт-Петербург: Питер, 2013. 336 с.
5. Николс М., Шварц Р. Семейная терапия: концепции и методы. Москва: Эксмо, 2004. 960 с.
6. Посвістак О. А. Біхевіористський підхід до сім'ї: специфіка та основні концепції. *Наука і освіта*. 2016. №7. С. 111 – 117.
7. Посвістак О. А. Причини та основні етапи становлення психології сім'ї як наукової сфери. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2015. № 2. С. 172 – 182.
8. Посвістак О. А. Психологічні концепції представників основних шкіл психології та напрямів системної сімейної психотерапії як підґрунтя становлення психології сім'ї. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 4. С. 162 – 167.
9. Слепкова В. И., Кранц И. И. Психология семьи: учеб.-метод. пособие. В 2 ч. Ч. 1. Минск: БГПУ, 2009. 108 с.
10. The Wiley-Blackwell handbook of family psychology / ed. J. Bray, M. Stanton. West Sussex, UK: Blackwell Publishing, 2009. 788 p.
11. Thoburn J. W., Sexton T. L. Family psychology: theory, research, and practice. Praeger, 2016. 260 p.
12. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. Москва: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. 512 с.